

losti, na jejichž osvojení by jinak potřebovali přecházet nepřehlednou horu knih.

Zdá se, že pro nás sociology je typická tendence vidět ve společnosti především kolektivity (skupiny, organizace, komunity) a opomíjet roli jedinců. To se může týkat i vědy, o níž lze uvažovat jako o strukturně funkčním systému, který má jisté vstupy a výstupy. Přitom lze snadno přehlédnout, jak důležité jsou právě v tomto případě konkrétní přínosy zcela konkrétních osobností. Jednou z takových klíčových postav je v české sociologii autor knihy o společnostech pozdní doby. Možná ale, že i v tomto případě bychom mohli zůstat na svých sociologických pozicích a konstatovat, že profesor Petrušek není jen jedním z mnoha autorů, on je sociologickou „institucí“.

Jiří Šubrt

Petra Hanáková, Libuše Heczková, Eva Kalivodová (eds.): V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity
Praha, Sociologické nakladatelství 2006,
437 s. + obrazová příloha

Jako pátý svazek relativně mladé ediční řady Gender sondy nabídlo v letošním roce Sociologické nakladatelství (SLON) čtenářům soubor textů, které mají svůj původ v přednáškách Centra genderových studií FF UK v Praze. Kniha s nepřehlédnutelnou barvou obálky a titulním obrázkem pro zvolené téma více než symbolickým v sobě skrývá 22 příspěvků českých a slovenských autorek a autorů.

Základní údaje o genezi sborníku přináší úvod trojice editorek – Petry Hanákové, Libuše Heczkové a Evy Kalivodové. Jejich práci je nutno označit přinejmenším adjektivem pečlivá, vzhledem k počtu studií, rozsahu knihy, ale přitom zachování jednotného způsobu odkazů a citací. Celý projekt byl původně inspirován čin-

ností Boženy Vikové-Kunětické, jí jsou také věnovány první dva články. Dvacet následujících pak přesvědčivě dokládá, že téma mateřství je (nejen) v umění otázkou zajímavou, věčnou, požímanou rozmanitým způsobem a především viděnou z mnoha zorných úhlů. Reflexe mateřství v různých uměleckých oborech a dílech tak tvoří základní osu celé publikace.

Na zajímavosti a fundovanosti dodává knize bezesporu skutečnost, že jednotliví přispěvatelé se problematikou mateřství a vychovatelství zabývají z různých hledisek a daří se jim zachytit toto téma v mnoha oborech umělecké tvorby, připomejme např. film, divadlo, literaturu, výtvarné umění. Pro sborník je tedy typické mezioborové prolínání, zkoumání mateřství v mnoha souvislostech, které metodologicky propojuje a sjednocuje genderové východisko.

Po obsahové stránce lze příspěvky rozčlenit do několika skupin. Jak již bylo řečeno, úvodní studie přináší pohled na život, politickou činnost a literární tvorbu Boženy Vikové-Kunětické. Nejobsáhlejší skupina článků se týká mnohostranného zobrazení mateřství ve filmu a literatuře (v některých případech v prostředích pro nás exotických nebo přinejmenším vzdálených – Indie a Mexiko). Důležitou otázkou, které tyto studie věnují pozornost, je využití, ve druhé polovině 20. století pak spíše ideologické zneužití obrazu ženy-matky, např. v článku Petra A. Bílka („Plakaly spolu, plakaly radostně a hrdě. Emblematické redukce mateřství v ideologizovaném prostoru české poúnorové kultury“), doplněném přílohami zachycujícími dobovou propagandu, v níž žena vystupuje jako bojovnice za mír a ochránkyně socialismu. Motívem specifickým pro české prostředí je hodnocení významu ženy v národním hnutí 19. století. Ten připomíná studie Ireny Štěpánové o Národopisné výstavě z roku 1895 („Oslavované vlastenky – pragmatické pracovnice: Česká žena – výstavní obraz roku 1895“) a svým způso-

bem i Ludmila Sochorová, která zachycuje prostředí českého divadla („Česká divadelní umělkyně 19. století – vzory národně probudilých žen“). V knize najdeme na jedné straně teoretické, velmi obecné texty, ale na straně druhé i studii přibližující zcela konkrétní téma vývoje porodnictví v našich zemích nebo práce kratšího rozsahu (uváděné jako součásti rozsáhlejších projektů a vědeckých výzkumů) zaměřené např. na analýzu jediného filmu.

Z hlediska chronologického je zřejmé, že převažují studie věnované problematice mateřství ve 20. století, v některých příkladech dokonce s přesahy do nejhavější současnosti (např. soudobá ruská literatura a představitelky ruského feminismu počátku 21. století, slovenský projekt Pamäť žien, odkazy na nejnovější filmy Pedra Almodóvara).

Mateřství a vychovatelství jsou vnímány jako pojmy v mnohém odlišné. Obojí je přitom podle editorek dosud společensky vymezováno a chápáno stereotypně, až příliš jednoznačně. Právě tato neměnnost představuje lákavý impulz pro nové zkoumání, pro odkrývání předsudků a hlubší analýzu mateřství, než jakou přináší tradiční obraz buď patologického, či naopak pozitivního (ve světě literatury dosud převažujícího) vztahu ženy k dítěti. Mnoho z uvedených příspěvků si všímá také velmi problematické hranice mezi konceptem mateřství sociálního a biologického, toto téma lze rozhodně považovat za důležité a nadmíru zajímavé.

Editorky sborníku se v samém úvodu vyrovnávají s dvojím pohledem, respektive dvojím obrazem mateřství. Na jedné straně jde o intimní zkušenost mateřství, vlastní prožitek následně tlumočený v literatuře. Na straně druhé stojí historicko-filozofická reflexe mateřství. Náplní sborníku se stal právě onen druhý pohled – pohled na mateřství jako „mytizovaný, komplikovaný a až ideologizovaný jev“ (s. 12). O oprávněném použití těchto tří přívlastků svědčí všechny publikované příspěvky.

Zřetelnou provázanost vykazují dva úvodní články věnované Boženě Vikové-Kunětické. První z nich jeho autorka Petra Štěpánková výstižně nazvala „„Když jdu, tak jdu.“ Nezadržitelná Božena Viková-Kunětická“. Ukazuje tuto ženu v mnoha podobách – jako autorku divadelních her, spisovatelku, manželku, političku. Její politické a (anti)feministické smýšlení dokládají četné ukázky z jejích veřejných projevů, doplněné citacemi z dobového tisku, které pro Vikovou-Kunětickou někdy nebyly právě lichotivé. Text je jakýmsi medailonem či portrétem první české poslankyně, mapuje její životní dráhu a zachycuje zejména její politické aktivity.

V následujícím příspěvku („Cesta světa? Matriarchát Boženy Vikové-Kunětické“) se Libuše Heczková už zaměřila výhradně na literární dílo Vikové-Kunětické, přesněji řečeno na obraz mateřství v jejích románech a povídkách. Hodnotí z tohoto hlediska romány z let 1895–1905 jako feministický a umělecký experiment a konstatuje, že právě v díle Vikové-Kunětické se mateřství nově objevuje jako téma umělecké, profesní i politické. Zařazuje tato díla do tehdejšího literárního kontextu a jejich interpretací výstižně objasňuje, v čem bylo postavení Vikové-Kunětické v rámci ženského hnutí zvláštní a do jisté míry osamocené.

České prostředí opouštíme při četbě příspěvku Evy Kalivodové („Cesta k matkám v sestrách (a sestřím v matekách) v rané ženské tvorbě“), neboť předmětem jejího zájmu se stala literární tvorba Jane Austenové. Svůj příspěvek uvozuje obecnou charakteristikou obrazu literárních matek a jeho proměnou, kterou dává do souvislosti s nástupem ženských autorek (kromě již zmíněné Jane Austenové připomíná dílo Mary Wollstonecraftové). Na mnoha příkladech dokumentuje, že obraz matky zůstává velmi nezřetelný a nevýrazný, dokonce uvádí, že vztah matky a dcery je „tematicky nepoužitelný“ (s. 92). K podobnému závěru dospívá Alena Zachová („„Dcery otcovy“ a ztracené matky: Hledá-

ní matek v české próze posledních desetiletí psané ženami"), když na základě rozboru prací současných českých spisovatelek (Daniely Hodrové, Edy Kriseové a Sylvie Richterové) dokládá podhodnocenou a opomíjenou roli matky. Matka je osobou, která dceru nedokáže plně pochopit, podporit a dodat jí sebedůvěru, osobou charakterizovanou přídomkem strachující se, osobou nehodící se do dnešního světa. Oba články naznačují, že ustálený, tradiční obraz mateřství není při hlubším zkoumání tak idylický, jak by se mohlo zdát.

Zajímavým pohledem na roli ženy v národní kultuře je práce etnografky Ireny Štěpánové. Národopisnou výstavu a přípravu jejího ženského oddělení vidí jako přelomovou, poprvé v historii domácího výstavnictví žena totiž není pouhým objektem, ale sama vystavuje výsledky své práce. Neprezentuje se tedy už jen jako matka, ale jako intelektuálka, bytost schopná vlastní tvorby, nejčastěji literární.

K tématu výstav se vztahuje se vztahuje článek Martiny Pachmanové („Proměny a tabuizace mateřství v českém moderním umění: Od symbolické Velké Matky ke katastrofě mateřské identity“) věnovaný z velké části výstavě Tragedie ženy, která v roce 1896 v Praze představila obrazy berlínské malířky Anny Costenoblové. Výstava vzbudila vzrušenou reakci veřejnosti, jejímž důvodem bylo vidění mateřství jako údělu tragického a bolestného. Autorka ve své studii hodnotí proměny tématu mateřství v moderním umění, zaměřuje se na etapu od dekadence k avantgardě a soudí, že právě modernismus znamenal dobu největší tabuizace.

Ojediněle se mezi ostatními články vyjímá příběh o vývoji porodnictví v českých zemích, připravený Milenou Lenderovou („Porod a ženské tělo: Diskurz a realita 19. století“). Do sborníku věnovaného mateřství bezpochyby patří právem. Nevěnuje se totiž jen fyziologickým aspektům těhotenství a porodu, zabývá se také diskurzem o porodnictví, proměnami po-

hledu na těhotenství a péči o dítě, jak ji odrážela starší odborná literatura.

Všechny zbývající příspěvky jsou spjaté se světem filmu, literatury a divadla. Divadlu a jeho roli v době národního obrození se věnuje Ludmila Sochorová. Připomíná důležitou roli žen v profesionálním i amatérském měšťanském divadle, líčí jejich mnohdy pohnuté životní osudy. Z jejího článku vyplývá, jak důležitou úlohu měli umělci coby protagonisté vlastenecké společnosti, zejména herečky představovaly ideál ženy-vlastenky a matky.

Články věnované světu filmového plátna podle mého soudu patří k nejzdařilejším a nejpoutavějším v celém sborníku. Jde o texty více než různorodé, zabývají se právními aspekty spjatými s provozováním a šířením prvních kin, otázkou vlivu filmů na děti a mládež, tématy filmů z první poloviny 20. století, ale i nejnovějšími díly, která může mít řada čtenářů v živé paměti. Mnohé přitom zůstalo po celá desetiletí nezměněno, např. debaty o výchovném dopadu filmů a jejich vhodnosti pro dětského diváka.

První ze série článků (Petra Hanáková – „Raný film: mezi výchovou a pokusem“) si všímá obsahu prvních filmů – pro nezasvěcence pravděpodobně značně překvapivého, divácké reakce, sociální struktury publika. Následuje studie Ivana Klimeše („Děti v brlohu: Boj proti kinematografům – bojem o dítě!“) zabývající se vlivem filmů na děti – obraz dobového veřejného mínění barvitě dokreslují citace z tisku. Zajímavé je autorovo konstatování, že předmětem cenzury, která měla zabránit tzv. kažení mládeže, neměly být samotné filmy, ale právě publikum. I přes snahy uchránit děti škodlivých vlivů se doboví publicisté domnívali, že kino představuje „zmařený výchovný potenciál“ (s. 175).

K otázce obrazu ženy ve filmu se vrací příspěvky orientované na domácí i zahraniční kinematografii. Svobodná matka, matka ztrácející své děti ve válce, extrém-

ní podoby obrazu matky – to jsou nejčastější předměty analýz. V mnoha případech se jedná o filmy, které jsou divácky vděčné a známé (např. prvorepublikové snímky, v nichž se objevuje téma svobodné matky).

Řada příspěvků se kromě vlastního rozboru filmů výborně vyrovnává s uvedením do problematiky, jako je tomu např. ve studii Stanislavy Přádné („Matky ikony, matky vražednice. Obraz mateřství ve filmu, s důrazem na italský film 60. a 70. let“). Rozsáhlá úvodní část pojednává o pouhém, dle mínění autorky nedostatečném, černobílém vidění filmových matek: buď veskrze dobrých, nebo naopak špatných a selhávajících. Selhání je přitom chápáno jako projevování jiného než mateřského zájmu, naproti tomu ideálem matky je tradiční stereotyp, „zkamenělý mateřský idol“ (s. 261). Pro konkretizaci tohoto vynikajícího úvodu pak autorka vybírá několik slavných italských filmů s ženskými hrdinkami (mj. *Smrt v Benátkách*, *Soumrak bohů*). Podobnou strukturu zvolila Mariana Szapuová („Hra na imaginárne: Obrazy materstva vo filme *Modré z neba*“), kde nejprve vysvětluje své pojetí pojmu mateřství. Jednoznačně odlišuje mateřství ve vztahu k dítěti a mateřství chápáné jako instituci, které je, jak uvádí, „patriarchální konstrukcí“ (s. 346) se všemi negativními důsledky.

Blok článků „filmových“ je vystřídán a místy prokládán příspěvky zaměřujícími se na literární tvorbu 20. a 21. století. O českých autorkách jsme se již zmiňovali, ze zahraničních je uváděna Toni Morrisonová a současné představitelky rakouské a ruské literatury.

Hlavním tématem rakouské tvorby zejména 80. let 20. století je podle Zuzany Augustové („Černá pedagogika a rakouská literatura“) problém vyrovnání se s nacistickou minulostí. Právě ženské autorky „otevírají stavidla vzpomínek“ (s. 301), neboť tendencí rakouské poválečné literatury bylo dlouhá léta spíše mlčení o minu-

losti. Nastupující autorská generace tento nepsaný zvyk radikálně mění. V článku jsou hojně citovány ukázky dokládající postoj starší generace k válce a holocaustu, který jejich děti již odmítaly přijmout. Slepá poslušnost, uznávání až uctívání autority a daného pořádku se postupně stávaly minulostí. Na jednání žen autorka článku ukazuje jejich proměnu z poslušných a respektujících v nezávislé a samostatně uvažující bytosti.

Zdánlivě zavádějící se zpočátku může zdát název příspěvku Miluše Zadražilové („Krise mateřství: Pokračování ruského mateřského diskurzu 20. století v ruské próze 70. a 80. let“). Nenechal-li se však čtenář odradit obecně známými fakty o revoluci v roce 1917 a jejích důsledcích, včetně postavení ruských žen, které byly zdánlivě zrovnoprávněny, ale reálně diskriminovány bez možnosti zastání, dobere se řady zajímavých informací. Druhá část textu je zaměřena na současnou ruskou literaturu psanou ženami. Odráží jejich názory a zkušenosti (vesměs otřesné) se zdravotní péčí, zdůrazňuje kontrast mezi oficiální rétorikou a skutečným stavem věcí, odkazuje na příklady diskriminace žen, které se v dnešním Rusku hlásí k feminismu. Za přínosné považují odkazy na nejnovější literaturu a webové stránky, na jejichž podobě se nezřídka podílejí ženy donucené kvůli svým názorům k emigraci.

Díla nositelky Nobelovy ceny za literaturu Toni Morrisonové jistě netřeba blíže představovat. Katarína Feťková se zaměřila na otázku, jak spisovatelka zpodobňuje vztahy žen v afroamerickém prostředí („Téma materstva a sesterstva v díle Toni Morrison/ovej“). I tady se setkáme s konfrontací tzv. dobrých a zlých matek, které se v jejich knihách objevují. Zlými matkami jsou ty, které se nechtějí smířit s tradičním chováním, jaké si žádá patriarchální společnost. Morrisonová vnáší do literatury ženské postavy, které se tomuto tradičnímu systému brání a hledají si za mateřství „náhradní životní orientaci“ (s. 376).

Je těžké určit, zda se jednalo o záměr, či zda byl článek Zuzany Kiczkové („Sociálně materstvo: koncepcia a príbeh“) zařazen jako závěrečný náhodou. Pokud šlo o záměr (osobně se domnívám, že ano), je chvályhodný, pokud šlo o náhodu, pak jednoznačně o náhodu šťastnou. V textu se setkáváme s definováním a analýzou biologického a sociologického konceptu mateřství, jak už byl naznačen v úvodu a několika dalších příspěvcích (mj. Mariána Szapuová). Podle Kiczkové znamená biologické mateřství schopnost rodit děti, z tohoto konceptu logicky vyvozuje ztotožnění role ženy rolí matky, a tím vytvářený základ pro diskriminaci bezdětných žen. Sociální mateřství se utváří ve vztahu matky a dítěte, bez ohledu na to, zda je vlastní nebo adoptované. Koncept sociálního mateřství autorka vidí především jako proces, v jehož průběhu se žena matkou postupně stává: „Byť matkou, znamená, že určitá osoba preberá zodpovednosť za starostlivosť o dieťa a práca s tým spojená sa stáva pravidelnou a podstatou súčasťou jej života.“ (s. 420) Tato stručná, leč nádherná a výstižná charakteristika matky je podpořena mnoha argumenty a působivými lidskými příběhy, jak je autorka měla možnost zaznamenat při práci na projektu Pamäť žien.

Matka strachující se, obětává a obětující se, dobrá, ideální, zlá nebo selhávající. To všechno jsou podoby vztahu k dítěti, se kterými se můžeme prostřednictvím uměleckého ztvárnění setkat, a ani tento výčet jistě není úplný. Nesporným kladem recenzovaného sborníku je – kromě mnoha jiných, výše uvedených – důraz na mnoho různých tváří a podob mateřství, nesouhlas s pouhým zjednodušujícím a povrchním viděním dobré, nebo špatné matky.

Marie Bahenská

Jaroslav Otčenášek: *Němci v Čechách po roce 1945. Na příkladu západního Podještědí*

Praha, Etnologický ústav AV ČR 2007, 207 s.

Německá menšina se dostává v posledních letech stále častěji do zájmu vědců. Je to do jisté míry pochopitelné, protože vzhledem k cílenému opomíjení vývoje této – dnes stále třetí největší – národnostní skupiny v ČR v období komunismu stojí vědecká obec před velkou výzvou, a to dohnat tyto deficity, které dosud máme v porovnání se stavem poznání o jiných národnostech. Je přitom potěšitelné, že zájem o české Němce se od historiků posouvá také do dalších sociálních a kulturně vědeckých disciplín.

Právě etnologická práce Jaroslava Otčenáška s názvem *Němci v Čechách po roce 1945. Na příkladu západního Podještědí* je jedním z prvních pokusů seznámit s životem Němců, kteří z nejruznějších důvodů neopustili po druhé světové válce Československo. Autor čerpal jednak z dostupné česky a německy psané historické literatury, přičemž se opíral zejména o pilotní a dosud nepřekonanou práci věnující se německé menšině od Tomáše Staňka *Německá menšina v českých zemích 1948–1989* z roku 1993, jednak o poznatky vlastního terénního výzkumu. A právě v tom, jak v práci seznamuje s cíli a obsahem svého šetření, spatřuji slabé místo jinak zajímavé a na poznatky v mnohém velmi obohacující a cenné publikace.

V úvodu Otčenášek o výzkumu píše, dozvídáme se ovšem pouze to, že „publikace vychází především z výzkumů, které proběhly mezi respondenty německé národnosti či smíšeného česko-německého původu ve vybraných lokalitách severních Čech“ (s. 11). Výzkum byl realizován mezi Němci v oblasti západně od Ještědu, zejména v Novém Boru a Kamenickém Šenově. Další menší šetření proběhlo ve Cvikově, Svoru a Jablonném v Podještědí. Chybí ovšem informace o počtu respondentů,